

Піроженко Т. О., Хартман О. Ю.

**Парціальна програма з розвитку
соціальних навичок ефективної взаємодії
дітей від 4 до 6–7 років
«Вчимося жити разом»**

Київ
Видавництво «Алатон»
2016

БКБ 51.204я721

О-88

Схвалено для використання в дошкільних навчальних закладах комісією з дошкільної педагогіки та психології Науково-методичної ради з питань освіти МОН України (Лист ІМЗО від 13.06.2016 № 2.1/12-Г-363)

Піроженко Т. О., Хартман О. Ю.

О-88 Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом». — К.: Видавництво «Алатон», 2016. — 32 с.

ISBN 978-966-2663-38-9

Видання підготовлено в рамках проекту «Вчимося жити разом», мета якого – навчити дітей та підлітків, які найбільше постраждали внаслідок воєнного конфлікту в Україні, життєвих навичок, необхідних для мирного життя у приймаючих та домашніх спільнотах.

Програма є складовою навчально-методичного комплексу «Вчимося жити разом» для дошкільних навчальних закладів. Цей комплект спрямований на розвиток у дітей відповідного віку соціальних навичок ефективної взаємодії.

У змісті програми розкрито можливості організації в умовах ДНЗ діяльності, яка дозволяє об'єднати дорослих (педагогів, батьків) та дітей на шляху до прийняття та взаєморозуміння.

Видання прислужиться вихователям, психологам, студентам педагогічних навчальних закладів, методистам.

БКБ 51.204я721

Ця публікація стала можливою завдяки фінансовій підтримці Європейського Союзу і Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ). Погляди авторів, викладені в цій публікації, не обов'язково відображають позицію ЮНІСЕФ та Європейського Союзу. За надану інформацію несуть відповідальність автори.

ISBN 978-966-2663-38-9

© Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2016

© Видавництво «Алатон», 2016

ЗМІСТ

Вступ	4
Зміст та форми реалізації програми «Вчимося жити разом»	6
Перший змістовий напрям «Простір, дружній до дитини»	9
Другий змістовий напрям «Я та інші люди».	11
<i>5-й рік життя: вікові особливості дитини та завдання розвитку. . . . .</i>	<i>11</i>
<i>6–7-й роки життя: вікові особливості дитини та завдання розвитку. . . . .</i>	<i>12</i>
Третій змістовий напрям «У злагоді та radoцax творимо добрі справи»	16
<i>5-й рік життя: вікові особливості дитини та завдання розвитку. . . . .</i>	<i>16</i>
<i>6–7-й роки життя: вікові особливості дитини та завдання розвитку. . . . .</i>	<i>19</i>
Показники та рівні сформованості компетенцій дитини	27
<i>5-й рік життя . . . . .</i>	<i>27</i>
<i>6–7-й роки життя . . . . .</i>	<i>27</i>
Четвертий змістовий напрям «Ми поруч із тобою» (за додатковою програмою) . .	28
Очікувані результати впровадження програми «Вчимося жити разом»	28
Список рекомендованої літератури	30

Вступ

Усі чинні, затвердженні, рекомендовані або схвалені МОН України для використання в дошкільних навчальних закладах освітні програми визначають серед пріоритетних цілей і завдань дошкільної освіти реалізацію здібностей і потенціалів кожної особистості. Зазначена теза реалізується в програмних документах через формування різних компетентностей (інтелектуальних, соціальних, мовних, мовленнєвих та ін.), кожна з яких вказує на безперечну й головну умову їх існування — розвинене вміння жити разом з іншими людьми, навчитися розуміти себе та реалізовувати свої життєві прагнення серед інших.

За ініціативи Європейського Союзу (ЄС), Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні впроваджується проект «Вчимося жити разом». Він реалізовуватиметься у двох напрямках — формування у вихованців життєвих навичок, що сприятимуть позитивній адаптації, та надання дітям психологічної допомоги і підтримки в навчальних закладах.

Запропонована парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом» відображає накопичений досвід українського дошкільця щодо розв'язання проблем соціально-морального, комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. Водночас ця програма робить новий акцент на посиленні змісту, форм, методів і прийомів психолого-педагогічної роботи з дітьми та батьками вихованців в умовах гнучкого реагування на сучасні соціокультурні виклики та запити суспільства. Вона орієнтована на утвердження в житті дитини загальнолюдських і національних цінностей. У період трансформації суспільства та кризових явищ у різних сферах суспільного буття впровадження ідей цієї програми набуває виняткового значення. Особливість програми полягає в тому, що педагогам, соціальним працівникам і батькам надаються можливості відпрацювати навички ефективної взаємодії та спілкування з дітьми дошкільного віку. Програма поєднує в собі поширення інформації з актуальних для батьків питань поетапного відпрацювання навичок спілкування з дитиною без агресії, злості, без конфлікту, за принципом «вчуся не карати, а домовлятися», що є запорукою виховання гармонійно розвиненої, зрілої та відповідальної особистості.

Практичність матеріалів комплексу «Вчимося жити разом» спрямована на актуалізацію потенціалу регіональних особливостей суспільного освітнього середовища та найкращих традицій родинного виховання, що базується на батьківському досвіді та сучасній інноваційній практиці дошкільної освіти. Обсяг освітніх завдань парціальної програми диференціюється з урахуванням різної періодичності та тривалості охоплення дітей організованими освітніми впливами за тієї чи тієї форми здобуття дошкільної освіти та спирається на визначення змісту освітніх ліній Базового компоненту: «Особистість дитини» та «Дитина в соціумі».

Програма адресована широкому колу користувачів: педагогам дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів, соціальним педагогам, батькам, викладачам і студентам вищих навчальних закладів.

Зміст та форми реалізації програми «Вчимося жити разом»

Перелік ключових понять, що охоплюють проблему становлення у дитини дошкільного віку основної компетентності — вміння взаємодіяти, співпрацювати, розуміти, самореалізовуватися в соціумі серед ровесників, молодших і старших за віком людей, досить широкий. Утім, слід наголосити, що специфікою роботи з дітьми дошкільного віку в площині означеної проблеми є змістовне глибоке збагачення понять, пов'язаних із категорією людина, тобто понять, що наповнюють Я-образ та образ іншої людини. Це означає, що змістовним наповненням спеціально організованих форм навчальної роботи з дітьми та самодіяльних видів ігрової та художньо-образної діяльності дітей дошкільного віку є *стосунки дитини з іншими людьми*, тобто найближчим оточенням дитини — з родиною та ровесниками. Своєю чергою це надає смислового наповнення призначенню взаємодії людини з іншими людьми, оскільки актуалізує розуміння причин, мотивів, форм і способів спілкування (хто? з ким? для чого? де? в який спосіб може досягти успіху взаємодії) та забезпечує головний результат діяльності спілкування — **взаєморозуміння**.

Програма містить чотири змістові напрями, кожний з яких може бути реалізований послідовно або одночасно.

Перший змістовий напрям — **«Простір, дружній до дитини»**.

Мета: створення середовища, що сприяє розвитку довіри та почуття безпеки.

Зміст: робота з дорослими в обговоренні спільної мети та очікуваних результатів, форм, методів і способів навчально-виховних дій із дітьми від 4 до 6–7 років, а також свідомий вибір дорослими об'єднувальних загальнолюдських цінностей, які відповідають нормам моралі та духовним прагненням людини, формують у дитини спротив до негативних впливів (див. метод. посібник, стор. 10).

Другий змістовий напрям — **«Я та інші люди»**.

Мета: організація цілеспрямованих форм навчально-виховної роботи фахівців дошкільного закладу з дітьми 5-го, 6–7-го років життя з метою збагачення та розширення знань етичного спрямування.

Зміст: забезпечення різних спеціально організованих дорослими видів занять, що актуалізують розуміння дітьми моральних понять, правил поведінки з однолітками, молодшими та старшими за віком людьми: бесіди, розглядання картин етичного змісту, читання художньої літератури, екскурсії з метою ознайомлення з працею дорослих людей та ін. (див. метод. посібник, стор. 24).

Третій змістовий напрям — **«У злагоді та radoцax творимо добрі справи»**.

Мета: організація самодіяльних форм взаємодії дорослих із дітьми 5-го та 6–7-го років життя, спрямована на розширення досвіду спілкування з різними групами людей.

Зміст: ігрова діяльність, організація всіх видів праці в побуті, природі, художньої праці для прояву турботи та бережливого ставлення до соціального, предметного та природного оточення (див. метод. посібник, стор. 45).

Четвертий змістовий напрям — **«Ми поруч із тобою»**.

Мета: організація індивідуальної психологічної роботи фахівців (психолог, психотерапевт, педіатр та ін.) з дітьми, котрі потребують супроводу та підтримки особистісного розвитку, мають прояви поведінкових розладів, страхів, агресії.

Зміст: визначається запитом дитини (див. метод. посібник, стор. 47).

Загальними критеріями ефективності реалізації програми «Вчимося жити разом» є розвиток особистості дитини старшого дошкільного віку, яка має сформовані необхідні життєві навички позитивної ефективної взаємодії з близьким оточенням та може адаптуватися і творчо застосувати їх у нових ситуаціях, у ситуаціях невизначеності або непорозуміння з іншими, роблячи вибір щодо своїх дій на основі морально-вольових якостей та цінностей,

організованості, дисциплінованості, самостійності, відповідальності, наполегливості в досягненні позитивних цілей.

Реалізація змісту програми зберігає цілісність підходу до гармонійності розвитку емоційних, інтелектуальних, вольових досягнень дитини й тому, незважаючи на її парціальність у визначенні завдань формування у вихованців життєвих навичок, що сприятимуть позитивній адаптації та надання дітям психологічної допомоги й підтримки в навчальних закладах, сприятиме цілісному психічному розвитку дитини в єдності емоційних, пізнавальних та поведінкових досягнень. Кінцевою метою психолого-педагогічних дій дорослих є сформованість таких якостей дитини:

- емоційно-ціннісне ставлення до себе та іншої людини, інтерес до нової інформації та діяльності, пов'язаної з категорією «людина»;
- позитивна картина світоглядних морально-етичних уявлень про себе та навколишній світ, уміння аналізувати та диференціювати такі моральні поняття, як «доброта», «чуйність», «справедливість», «дружба», «чесність», «товариськість» тощо.
- розвинена потреба та прагнення активної діяльності з іншою людиною, здатність реалізувати спільну діяльність із дорослими та однолітками, що спрямована на досягнення позитивних цілей, розвинена здатність дитини в ситуаціях невизначеності або конфлікту робити вибір на основі ціннісних орієнтацій, які відповідають духовності, утвердженню життя, безпеки та здоров'я людини.

Перший змістовий напрям «Простір, дружній до дитини»

Обговорення, тлумачення, дискусійне визначення своїх позицій щодо переліку понять, окреслених у глосарії (див. метод. посібник, стор. 11).

Інтерактивні форми взаємодії педагогів, психологів, батьків вихованців (у таких варіантах, як: *інтерв'ю, випуск газет, радіовиступ, індивідуальні та групові консультації, педагогічні наради, батьківські збори, створення інтернет-форумів на сайті навчального закладу, проведення конференцій та семінарів-тренінгів, Батьківська школа, Педагогічний лекторій, Університет педагогічних знань, День відкритих дверей або батьківський день, спільні (дітей і батьків) вікторини, конкурси, свята, розваги, дитячий туризм, прогулянки, екскурсії тощо*) не лише сприятимуть психолого-педагогічній компетентності самих вихователів, а й будуть важливою профілактикою непорозумінь між поколіннями, необхідною запорукою єднання спільних зусиль дорослих у розв'язанні проблеми створення розвивального простору, довіри та безпеки розвитку дитини, формування навичок, необхідних для життя.

Дослідження з пошуку та визначення змісту ключових понять свідчить, що вибір орієнтирів та ціннісних орієнтацій для активного існування в системі «людина–людина», «людина–соціум» є обов'язковим напрямом роботи, результатом якої є визначення «Ціннісного кола», що відіграє найважливішу орієнтувальну та регулювальну роль (функцію) в діяльності кожної людини, в її взаємодії з іншими, поведінці в предметному та природному оточенні. Отже, програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей 5-го та 6-го (7-го) років життя «Вчимося жити разом» потребує свідомої, смислової взаємодії, і тому всі форми роботи, які активізують пошук смислів у ціннісних орієнтаціях дітей та дорослих, підвищують ефективність рекомендацій, спрямованих на формування навичок соціальної поведінки.

Ефективність різних форм роботи з батьками та фахівцями, котрі опікуються дитинством, може бути оцінено за критеріями:

- створення умов для позитивних емоцій дитини, забезпечення емоційного благополуччя, інформаційної безпеки, запобігання виникненню надмірних і нерегульованих емоційних станів, інформаційного перевантаження, ефективного регулювання і зміна рухової та інтелектуальної діяльності, забезпечення впродовж дня достатньо високого рівня рухової активності дитини дошкільного віку;
- активізація та вдосконалення виховних умінь батьків, підтримка впевненості у власних педагогічних силах;
- формування у дорослих (батьків і педагогів) уміння приймати правильні виважені рішення щодо вчинків своїх дітей, готовності й зацікавленості дорослих у формуванні дошкільної зрілості дитини, вміння прийти на допомогу в різних випадках та ситуаціях, пов'язаних із проблемами адаптації в навчальній установі;
- створення банку інформації про фізичний і психічний розвиток дитини, забезпечення диференційованого підходу до кожної сім'ї з орієнтуванням на особистісний рівень досягнень, що включає творчість і вольову регуляцію.

Другий змістовий напрям «Я та інші люди»

5-й рік життя: вікові особливості дитини та завдання розвитку

Я-образ: дитина 5-го року життя знає своє ім'я, прізвище, вік; усвідомлює свої вміння, знання і те, чого навчається; має уявлення про деякі особливості свого організму; усвідомлює свій стан, бажання, настрої; вміє ідентифікувати свої дії з діями інших людей; дитина оперує займенником «Я», вирізняє себе з-поміж інших, усвідомлює, *що, де, як*, може обходитися своїми силами, вміє знайти спільне і відмінне між собою та іншими.

Образ іншої людини: дитина має уявлення про дітей різного віку, розрізняє за ознаками зовсім маленьких (немовлят), малят, дітей-школярів, дорослих; уміє розрізняти людей за статтю, віком, професією; самостійно та з допомогою дорослого розрізняє деякі емоційні та фізичні стани людей.

Завдання освітньої роботи

- Виховувати чуйне ставлення до близьких, формувати уявлення про моральні норми між людьми: доброзичливість, турботливість, чесність, правдивість.
- Виховувати почуття взаємодопомоги, дружби, шанобливого ставлення до людей, милосердя до рідних, близьких, однолітків, уміння встановлювати контакти з дорослими та дітьми.
- Формувати первинні уявлення про дружні, позитивні стосунки між дітьми (дружба, любов, доброзичливість — зближує людей, сприяє емоційному здоров'ю).
- Забезпечувати становлення моральної позиції дитини, розвивати ціннісні орієнтири, інтереси та потреби.
- Вчити правильно оцінювати власні вчинки та вчинки ровесників.
- Вчити орієнтуватися в моральних людських взаєминах («добре» — «погано»).

- Стимулювати в дітей прагнення до позитивного образу «Я» з характерними моральними якостями.
- Ознайомлювати дітей із тим, якими мають бути стосунки з однолітками.
- Вчити дітей розмірковувати про різні події, ситуації, вчинки, діяльність дорослих і дітей, встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки та залежності між ними й наслідками, оцінювати їх.
- Пояснювати, що конфлікти, сварки, бійки призводять до образ, впливають на настрій, погіршують стан здоров'я (див. метод. посібник, стор. 27–44).

6–7-й роки життя: вікові особливості дитини та завдання розвитку

Я-образ: поглиблюється уявлення про себе, про свій організм, про свої особистісні якості, можливості, досягнення; розвивається й усвідомлюється почуття самоповаги, власної гідності, вміння самоконтролю і саморегуляції своїх дій і взаємовідносин з оточуючими; розвивається усвідомлений вибір вчинків і супідрядність та ієрархія мотивів дій, відбувається усвідомлення і закріплення в поведінці ціннісних соціально-моральних орієнтацій; розвиваються навички словесного вираження своїх переживань, настроїв, почуттів («Я мрію...», «Мене хвилює...»). Відбувається усвідомлення свого «Я» в системі людських взаємовідносин та почуттів, що пов'язані з людиною. Дитина старшого дошкільного віку має певну думку про себе, може сформулювати узагальнене судження про себе. Розуміє, що власне ім'я вказує на її індивідуальність, статеву належність. Уміє порівняти себе (досягнення, якості, вчинки) з іншими.

З ускладненням на подальшому етапі вікового розвитку дитина усвідомлює зв'язок своєї самооцінки з реальними досягненнями та оцінками авторитетних дорослих. Співвідносить свої домагання з можливостями, успіхами та невдачами; розуміє, чим викликане позитивне й негативне судження про неї інших. Орієнтується у своїх чеснотах і вадах, виявляє самоповагу, елементарну гідність. Дитина обізнана з образом самої себе, своїм «Я», її місцем у системі людської життєдіяльності (у сім'ї, групі однолітків, соціально-комунікативному

просторі, в різних видах діяльності). Здатна до самооцінки, довільної регуляції власної поведінки в різних життєвих ситуаціях, позитивного ставлення до власного внутрішнього світу (мотиви, ціннісні орієнтації, бажання і мрії, почуття тощо), оптимістичного світовідчуття щодо свого сьогодення і майбутнього. Самооцінка в цьому віці стає досить стійкою. Відбувається подальша диференціація почуттів: гордість, жалість, наприкінці старшого дошкільного віку виникає усвідомлення свого соціального «Я». Дитина усвідомлює ставлення до себе різних людей, домагається визнання з боку значущих для неї осіб, схильна до прояву самоповаги, урізноманітнюються прояви почуття власної гідності.

Образ іншої людини: проявляє активний інтерес до світу соціальних почуттів і стосунків людей. Обговорення подій минулого і майбутнього в житті своїх батьків, близьких. Прагнення усвідомити категорії, що визначають становлення світоглядних почуттів (добро і зло, правда і неправда, співчуття і байдужість, сміливість і боягузтво, справедливість і егоїзм, ввічливість і брутальність); відбувається диференціювання таких моральних понять, як «доброта», «чуйність», «справедливість», «дружба», «чесність», «товариськість» тощо та розуміння їх прояву в стосунках між людьми.

Завдання освітньої роботи

- Поглиблювати знання дітей про свою сім'ю, культуру родинних стосунків, правила сімейного етикету.
- Розвивати в дітей здатність співпереживати та співчувати іншим.
- Формувати усвідомлення того, що батьки — найрідніші люди, які турбуються про дитину.
- Ознайомлювати з родинними оберегами.
- Формувати поняття історії роду, честі роду.
- Сприяти засвоєнню уявлень про духовний ідеал людини, збагаченню власного емоційного досвіду та виробленню певного ставлення до самого себе.

- Давати уявлення про те, що суспільство засуджує негативні вчинки людей. Вчити поводитися відповідно до норм моралі, давати оцінку власним негативним вчинкам, формувати негативне ставлення до поганих вчинків.
- Формувати в дітей моральні еталони поведінки на основі засвоєння ними норм і правил.
- Виховувати доброзичливість, дружні, товариські взаємини з однолітками та іншими людьми.
- Розвивати моральні мотиви поведінки, які сприяють налагодженню міжособистісних взаємин із дорослими та однолітками.
- Формувати основи морально-вольових якостей особистості дитини: організованості, дисциплінованості, самостійності, відповідальності, наполегливості в досягненні позитивних цілей.
- Розвивати вміння орієнтуватися в людських взаєминах, відчувати та усвідомлювати недоброзичливе та добре ставлення до себе, помічати зміни настрою близьких людей.
- Вчити передбачати наслідки своїх вчинків (негативні — осуд, позитивні — схвалення дорослого).
- Формувати почуття власної гідності, поваги до себе та інших людей.
- Формувати усвідомлення необхідності дотримання моральних правил поведінки.
- Давати знання про поведінку дітей у дитсадку, на вулиці, в лікарні, крамниці, транспорті. Формувати переконання, що гарна поведінка забезпечує радісне життя, сприяє соціальному здоров'ю.
- Формувати здатність до правильного морального вибору (див. метод. посібник, стор. 52, 55).

Критерієм ефективності реалізованих завдань другого змістового напрямку програми «Вчимося жити разом» є розвинені в дитини емоційні, пізнавальні та мовленнєві якості: вміння аналізувати, диференціювати, тлумачити та пояснювати в активному мовленні якості та ознаки, які характеризують одиничне, загальне, спільне в предметах і явищах природи та в людей, користуватися всіма формами мовленнєвих висловлювань, що свідчать про адекватність мисленнєвих, мовленнєвих і поведінкових дій, спрямованих на досягнення конструктивних цілей спілкування.

Третій змістовий напрям «У злагоді та radoцax творимо добрі справи»

Актуалізація спільних із батьками, педагогами, людьми близького та віддаленого оточення творчих видів діяльності з дітьми: *День відкритих дверей або батьківський день, спільні (дітей з батьками) вікторини, конкурси, свята, розваги, дитячий туризм, прогулянки, екскурсії, створення авторських книжок цікавих історій, байок, казок тощо.* Забезпечення дитині в сім'ї та в дошкільному навчальному закладі оптимальних умов для повноцінного фізичного та психічного розвитку, сприяння задоволенню її потреби в емоційно-особистісному спілкуванні, розвиток її творчих інтересів, пізнавальної сфери та розширення світогляду, суджень стосовно життєвих явищ, ситуацій, вчинків, що допомагають дитині реально оцінювати життя в навколишньому середовищі.

Враховуємо досягнення дітей 5-го та 6-го (7-го) років життя, які уможливають організацію ефективних форм взаємодії та спілкування.

5-й рік життя: вікові особливості дитини та завдання розвитку

На п'ятому році життя під впливом виховання починають формуватися почуття, які виражають стійкіше ставлення до людей і явищ, з'являється бажання бути корисним для людей, увага до їхніх потреб, формується почуття відповідальності за доручену справу, результат якої важливий для інших. На тлі подальшого зростання потреби у співпраці з ровесниками дедалі виразніше проявляється необхідність у доброзичливій увазі з боку товариства. Саме в цьому віці діти усвідомлюють своє місце в групі однолітків. На цьому ґрунті чітко проглядається вибіркоче ставлення до партнера по спілкуванню. Ставлення до ровесників стає дружелюбним, формується вміння підпорядковувати свої бажання вимогам інших дітей і дорослих. У цьому віці яскраво проявляється позиція «захисника» норм поведінки, еталоном яких є дорослий.

Завдання освітньої роботи

Закріплювати дієвість і життєздатність отриманих знань і сформованих навичок ефективної взаємодії дитини в сім'ї та групі ровесників.

Взаємини в сім'ї:

- виховувати позитивні почуття до рідних, повагу, тактовність до старших, бажання допомогти. Проявляти любов, співчуття, милосердя, доброту, турботу у ставленні до рідних та близьких людей;
- вчити ввічливо спілкуватися з батьками та родичами; виконувати доручення та прохання дорослих; проявляти турботу про братиків чи сестричок, бути слухняним, чемно поводитися під час проведення спільних з дорослими та дітьми подій (у громадських місцях, на концертах та виставах), не розмовляти голосно, не кричати, не вередувати в транспорті, у крамниці тощо.

Взаємини з ровесниками та іншими дітьми:

- виховувати ініціативність у становленні товариських взаємин з однолітками. Вчити приязно ставитися до нових дітей, які прийшли в групу, та налагоджувати з ними контакти. Під час знайомства першими називати своє ім'я, ділитися іграшками, запрошувати до спільних ігор, пропонувати допомогу, дякувати за допомогу чи проявлену увагу, створювати та підтримувати приязну, дружню атмосферу в житті групи, проявляти турботу щодо ровесників і тих, хто цього потребує;
- вчити дотримуватися правил ввічливості: вітатися, прощатися, говорити «чарівні слова»;
- вчити ділитися з ровесниками іграшками, солодощами тощо;
- розвивати здатність до емоційної чуйності, співпереживання, уміння вирішувати конфлікти; не допускати вживання прізвиськ; передбачати наслідки своїх негативних дій, розуміти причини виникнення конфлікту;
- привчати дітей бути ввічливими, говорити спокійно й лагідно, чемно вислуховувати дорослих і виконувати їхні вимоги. Закріплювати вміння допомагати один одному та молодшим дітям; проявляти дружелюбне ставлення до молодших дітей та однолітків;

- вчити хлопчиків проявляти елементарні форми чоловічої галантності: пропускати дівчинку вперед, подавати іграшку, стільчик; ділитися іграшками, підіймати предмет, що впав, поступатися місцем, чітко й виразно висловлювати своє прохання;
- сприяти становленню особистісних рис характеру, таких як: скромність, чуйність, бажання бути справедливим, сильним і сміливим; відчувати сором за поганий вчинок, мати самоповагу, впевненість у своїх можливостях, здатність долати труднощі для досягнення мети;
- сприяти формуванню особистого ставлення дитини до дотримання (порушення) моральних норм: співчуття до скривдженого та непогодження з діями кривдника; схвалення дій того, хто вчинив справедливо;
- сприяти розвитку таких почуттів, як бажання працювати для інших, приносити користь рідним, робити для них щось приємне (допомогти дорослим, зібрати букет для мами, виготовити подарунки для рідних);
- формувати дієвість добрих звичок:
  - разом дружно гратися, ділитися іграшками;
  - поступатися місцем старшим людям;
  - бачити труднощі іншого та виявляти бажання допомогти;
  - не жалітися і не наговорювати дорослому на іншу дитину, вміти допомогти, не заздрити;
  - порадіти успіху іншої дитини, просити вибачення, коли образив товариша, не конфліктувати, захищати молодших і слабших, не ображатися;
  - вміти радувати близьких людей, виготовляти подарунки для рідних та друзів;
  - привчати говорити правду, бути чесним (див. метод. посібник, стор. 45, 101).

Критерієм ефективності реалізованих завдань третього блоку програми «Вчимося жити разом» є *поведінкові* досягнення дитини, вміння використо-

вувати в житті потрібні для взаємодії навички, що можна представити як сформовану компетентність соціальної взаємодії.

При цьому **високий** рівень компетентності характеризується тим, що дитина життєрадісна, активна, залюбки спілкується. З власної ініціативи звертається до дорослих із запитаннями, може розповісти про себе людям, яким довіряє. Дотримується елементарних правил культури спілкування з дорослими та однолітками. Виявляє вміння зрозуміти емоційний зміст ситуації й стану оточуючих людей. Активно прагне самостійності, намагається оцінити дії та вчинки інших із позицій відомих правил та оцінок. У спілкуванні з однолітками висуває багато ідей, в разі непорозуміння в іграх апелює до правил (умов) гри.

Середній. Дитина переважно життєрадісна, товариська. Уважна до оцінок дорослих, прагне позитивних форм поведінки. Звертаючись до однолітків, виявляє вміння зрозуміти їхні задуми, помічає яскраво виражені емоційні стани однолітків або близьких, співчуває. Прагне пізнавального спілкування та співпраці з дорослими.

Низький. Поведінка дитини та її спілкування з оточуючими нестійкі; часто спостерігаються негативні прояви, примхи. Дитина виявляє або зайву нерішучість у спілкуванні, труднощі в налагодженні контактів, або навпаки — риси агресивності, небажання виконувати вимоги дорослих, упертість. Мова слабо розвинена, дитина не розрізняє емоційних станів дорослих та однолітків.

6–7-й роки життя: вікові особливості дитини та завдання розвитку

Дитина прагне бути учасником дитячого товариства, посісти в ньому певне місце, вона володіє комунікативними вміннями, гнучкіше використовує їх у спільній діяльності, поводить себе самостійніше, диференціює свої чесноти та вади, вміє налагоджувати контакти з однолітками, товаришує з певним колом дітей. Крім дружніх стосунків з окремими дітьми, виникають найпростіші форми групової солідарності. Дитина намагається порозумітися у конфліктних ситуаціях, зіставляє позицію однолітка з власною та прагне їх узгодити, диференціює соціально схвалювану та несхвальну поведінку, може вчинити по совісті, діяти справедливо. Вміє довести правоту, обстояти власну гідність.

Діти можуть обмежувати свої бажання, правильно оцінювати результати своїх дій. У них з'являються такі риси, як дисциплінованість, стриманість, стає зрозумілою необхідність дотримання правил поведінки.

Контролювання власної поведінки стає тривалішим і стійкішим. Формуються елементи самоконтролю. В дошкільника виникає здатність переборювати в процесі виконання завдань вплив привабливих об'єктів. Так проявляється вольова властивість — встояти перед спокусою. Дитина орієнтується у власних чеснотах і вадах. У цей період формуються почуття справедливості, адекватне переживання успіху або невдачі, колективізм, дисциплінованість, стриманість, відповідальність. У старшому дошкільному віці моральні почуття та знання пов'язують із почуттям обов'язку. Виникають «внутрішні моральні інстанції» — прагнення поводитися згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають дорослі, а тому, що це приємно для себе й для інших.

Завдання освітньої роботи

Закріплювати дієвість і життєздатність отриманих знань і сформованих навичок ефективної взаємодії дитини в сім'ї та групі ровесників. Створювати сприятливі умови для становлення соціальної компетентності дитини, розвивати в неї соціальні емоції (співчуття, бажання допомогти) та соціальні дії, спрямовані на досягнення конструктивного позитивного результату (допомогти, покращити, порадувати, створити, зберегти, досягнути та ін.).

Взаємини в сім'ї:

- розвивати здатність розуміти переживання інших людей, прагнення приносити радість, намагання робити їм приємне, пожаліти товариша в разі потреби, поділитися іграшкою, дружно гратися з усіма, відгукуватися на їхні прохання, бути доброзичливим, виявляти турботливе ставлення до всіх і до всього, вчитися жаліти та співчувати;
- вчити дітей основних правил: не можна не слухати батьків, старших людей, обманювати їх, глумитися над старістю, глузувати з хворих, знущатися з тварин, лицемірити, ображати інших, підлабузнюватися, брати чужі речі без дозволу, бути байдужим до чужого горя;

- виховувати повагу до рідних і близьких, усвідомлене прагнення порадувати старших гарними вчинками;
- прищеплювати розуміння, що батьки потребують душевної теплоти й ласки, проявляти чуйність та уважність; пропонувати батькам свої послуги й допомагати в домашній роботі; давати змогу стомленим батькам відпочити, зайняти молодших членів сім'ї чимось цікавим і корисним. Запитувати у старших членів сім'ї про настрій, справи, про те, як минув день;
- вчити помічати настрої дорослих і діяти згідно з цим; знати якнайбільше про своїх бабусь і дідусів, ушановувати їх у дні сімейних свят, бути причетним до спільних турбот і проблем сім'ї;
- виховувати любов, пошану до батьків, бажання проявляти турботу й бути вдячним за все, що батьки роблять для дитини;
- вчити створювати «родинне деревце», орієнтуватися в родинних стосунках;
- виховувати прив'язаність до батьківського дому, повагу до досвіду та мудрості старших родичів, дідусів і бабусь;
- розвивати вміння проявляти почуття такту та глибокої поваги, доброзичливості до рідних; спонукати до самостійних розповідей про них, вчити висловлювати свою любов, ніжність. Закріплення пестливих звертань до батька і матері (матуся, матінка, мамуся, мамочка, мамця; татко, татусь, таточко);
- розвивати інтерес до родинних свят; формувати вміння підбирати (враховуючи смаки), дарувати та приймати подарунки;
- виховувати в дітей риси майбутніх дбайливих матерів і батьків; у дівчаток — ніжність, лагідність, господарність, щирість; у хлопчиків — вміння шанувати сім'ю та захищати її, бути добрим, щирим, працьовитим господарем;
- збагачувати досвід спілкування з людьми різного віку, статі;

- вчити адекватно реагувати на різні життєві ситуації, стримувати негативні емоції, оцінювати свої вчинки та вчинки інших людей. Розвивати вміння поставити себе на місце інших людей, не висловлювати негативних суджень на адресу ровесників і менших дітей; уміти бачити в дітях позитивні якості;
- розширювати уявлення дошкільника про авторитет та людські чесноти; вчити розуміти інших та рахуватися з чужою думкою;
- виховувати культуру діяльності: вміння планувати, організовувати гру, заняття, свою працю, прагнення досягати позитивного результату в індивідуальній і спільній діяльності;
- закріплювати та розвивати стійкі навички дотримання правил ввічливої поведінки вдома та в громадських місцях і дотримання етичних засад спілкування;
- вчити адекватно реагувати на асоціальні вчинки, розв'язувати суперечки, бути справедливим, совісним, відповідальним. Виховувати добрі звички в дитини: бути слухняним, чемним, наполегливим, сміливим у досягненні мети, визнавати свої помилки та виправляти їх (див. метод. посібник, стор. 45, 101).

Ставлення до ровесників та інших дітей:

- виховувати доброзичливість у взаєминах з однолітками;
- спонукати дітей виражати своє ставлення до вчинків ровесників, давати об'єктивну й доброзичливу оцінку, справедливо обґрунтовувати свої вимоги, пропозиції, допомагати правильно оцінювати власні вчинки;
- формувати прагнення уникати конфліктів, налагоджувати стосунки, прагнути порозуміння, проявляти цікавість щодо готовності партнера до спілкування, спільної діяльності; обходитися без докорів, образ; прагнути дотримуватись правил, не нав'язуючи власної думки;

- вчити хлопчиків поважати дівчаток, діяти чесно, відверто; формувати елементарні поняття про толерантність, делікатність, тактовність. Вчити бути поступливим, ввічливим у ставленні до дівчаток, не соромитися за-прошувати дівчаток до гри, запропонувати їм стілець, у потрібний момент надавати допомогу;
- виховувати в дівчаток скромність, вчити проявляти турботу до оточення, із вдячністю ставитися до допомоги та знаків уваги з боку хлопчиків;
- посилювати увагу до формування основ морально-вольових якостей особистості дитини, таких як: організованість, дисциплінованість, самостійність у поведінці, стосунках і спільній діяльності, відповідальність і наполегливість у досягненні позитивних цілей; уміння діяти в інтересах партнера чи групи однолітків;
- формувати в дітей уміння самостійно організовувати різні види ігор, будувати взаємини з ровесниками на основі моральних норм поведінки: зважати на думку товаришів, обстоювати власну думку, дотримуватися правил гри; прагнути неупереджено розв'язувати суперечки;
- учити дітей ставити загальну мету в спільних іграх і досягати її. Заохочувати вибіркові дружні й товариські взаємини між дітьми; ігрові об'єднання з колективним характером взаємин;
- учити піклуватися про молодших, допомагати їм, захищати слабших, формувати в дітей такі риси, як співчуття та чуйність;
- прищеплювати вміння розмовляти спокійним, лагідним тоном, привітно, з усмішкою, дивлячись людині у вічі; не допускати випадків вживання грубих слів; уміти розуміти бажання, інтереси ровесників і спілкуватися з ними;
- стимулювати дітей самостійно висловлювати думки, обирати позитивну лінію поведінки під час спілкування з однолітками;

- поглиблювати знання та навички дітей про культуру спілкування по телефону: не можна займати телефон на тривалий час, розмова має бути конкретною, короткою, ввічливою;
- сприяти прояву почуття щирості, приязності, співчуття. Закріплювати уявлення про дружні стосунки, взаємоповагу між дітьми як основу духовного здоров'я;
- навчати дітей прощати та не тримати зла на рідних людей, своїх однолітків;
- формувати в дітей чесну, правдиву, справедливу поведінку;
- виховувати такі гуманні почуття, як доброта, чуйність, товариськість, співчуття, милосердя, любов, а у хлопчиків — галантність, повагу до дівчинки, бажання брати на себе складніші обов'язки;
- учити ставитися до дітей-сиріт, дітей з особливими потребами та тих, які потрапили в складні життєві обставини, з добротою і милосердям, намагатися їм допомагати;
- формувати в дітей навички соціально визнаної поведінки; розвивати вміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства. Вчити поводитися толерантно, вміти порозумітися та не допускати конфліктів;
- учити під час ігор дотримуватися способів рольової поведінки, норм та етикету спілкування; розуміти, що у грі формуються всі позитивні риси характеру;
- приділяти увагу збалансованості емоційних, інтелектуальних, вольових досягнень — «хочу» (спонукальні потреби, інтереси), «можу» (інструментальні можливості — знання, вміння, навички) та «буду» (вольова регуляція поведінки та діяльності), розвитку здатності поводитися совісно;
- формувати в дитини свідоме ставлення до життя як до найвищої людської цінності та до здорового способу життя як до чинника збереження

та зміцнення здоров'я, вчити турбуватися про збереження здоров'я свого, рідних, друзів (див. метод. посібник, стор. 45, 101).

Критерієм ефективності реалізованих завдань третього змістового напрямку програми «Вчимося жити разом» є поведінкові досягнення дитини старшого дошкільного віку, вміння використовувати в житті потрібні для взаємодії навички, що можна представити як сформовану компетентність соціальної взаємодії; розвинені в дитини якості — почуття єдності з малою групою родини та ровесників, групою дітей старшого та молодшого віку, садочком, містом, країною; розвиненість активної потреби співпрацювати з іншими людьми з метою досягнення конструктивного позитивного результату (допомогти, покращити, порадувати, створити, зберегти, досягнути та ін.); розвинені життєві навички позитивної ефективної взаємодії з близьким оточенням, здатність адаптуватись і творчо застосовувати знання безпечної поведінки в нових ситуаціях, у ситуаціях невизначеності або непорозуміння з іншими, керуючись у виборі своїх дій морально-етичними принципами та цінностями, що відповідають духовності та нормам моралі, забезпечують опірність негативним впливам.

Відповідно до рівнів сформованості компетентності дитина старшого дошкільного віку може бути схарактеризована так:

Високий рівень. Поведінка та спілкування дитини стійкі й позитивно спрямовані. Вона добре орієнтується в правилах культури поведінки, володіє різними формами та засобами культури взаємовідносин. Охоче вступає в спілкування, активно ставиться до позиції партнера. Відзначається високою мовною активністю, готовністю прийняти загальний задум і вмінням висунути ідеї, план дій, здатністю організувати партнерів. Дитина правильно розуміє емоційні стани, активно виявляє своє ставлення до людей, доброзичлива, чуйна, націлена на самостійність. Виявляє активний пізнавальний інтерес до світу і взаємовідносин людей, до свого майбутнього у ролі школяра.

Середній рівень. Поведінка і спілкування дитини має позитивне спрямування. Вона добре знає правила культури поведінки та взаємовідносин, виконує їх у звичайній обстановці самостійно: в нових умовах і ситуаціях може відчувати

скутість, потребу в підтримці дорослих. Чуйно реагує на оцінку своїх дій і вчинків, утримується від негативних проявів. У спілкуванні діє узгоджено, прагне до взаєморозуміння, вміє прийняти загальний задум і брати участь у його здійсненні. Виявляє увагу до емоційного стану інших. Ладна виявити турботу, співчуття. Здатна до елементарної саморегуляції та самоконтролю. Виявляє підкреслений позитивний інтерес до свого майбутнього навчання в школі.

Низький рівень. Поведінка дитини нестійка, ситуативна. Хоча дитина має уявлення про правила культури поведінки, але звичка постійно їх дотримуватись у неї ще не сформувалася, часто поведінка визначається безпосередніми спонуканнями. Дитина відчуває труднощі у спілкуванні, пов'язані з невмінням враховувати позицію партнера. Слабко орієнтується в емоційних станах оточуючих. Поряд із добрими вчинками спостерігаються прояви негативної поведінки. Слабкість саморегуляції в мовному спілкуванні. Ставлення до майбутнього (вступ до школи) не визначене, інтерес проявляється переважно до атрибутивного боку нової соціальної позиції.

Показники та рівні сформованості компетенцій дитини

5-й рік життя:

- прагне позитивних форм поведінки, прагне зрозуміти їх, допомогти, по-товаришувати, уважна до оцінок дорослих;
- дотримується елементарних правил культури спілкування та ввічливості з дорослими й однолітками;
- намагається оцінити дії та вчинки інших людей з позиції відомих правил та оцінок;
- проявляє турботу до близьких людей;
- підтримує добрі взаємини з дітьми та дорослими, звертаючись до них, проявляє конструктивні вміння та навички допомоги;
- уміє дружити та уникати сварок, проявляти товариськість, ввічливість, відповідальність, доброту, чуйність, співчуття, милосердя;
- уміє порадіти за однолітків;
- проявляє посильну турботу про новеньких дітей.

6–7-й роки життя:

- уміє адекватно поводитися в колективі, бути ввічливою, вихованою, приймати правильні рішення в різних життєвих ситуаціях;
- має сформовані уявлення про доброту, гуманність, чесність, справедливість як про важливі якості взаємин між людьми та керується ціннісними орієнтаціями в житті;
- проявляє прихильність до дорослих та однолітків; уміє висловлювати своє ставлення; прагне позитивної оцінки оточуючих;
- здатна до особистісного контакту з дорослими;
- уміє регулювати свої емоції;
- володіє вміннями планувати, організовувати (гру), прагне досягти позитивних результатів в індивідуальній і спільній діяльності;

- уміє розв'язувати проблемні ситуації;
- уміє спілкуватися з людьми різного віку, статі;
- знає та відповідально виконує свої обов'язки.

Четвертий змістовий напрям «Ми поруч із тобою» (за додатковою програмою)

Взаємодія міждисциплінарних фахівців (вихователь, практичний психолог, соціальний педагог, логопед, педіатр, психотерапевт та ін.). Організація індивідуальної психологічної допомоги дітям із проявами поведінкових розладів, страхів, агресії та дітям, які потребують супроводу й підтримки особистісного розвитку. Проведення корекційних, відновлювальних і профілактичних заходів. Робота з батьками (див. метод. посібник, стор. 47).

Очікувані результати впровадження програми «Вчимося жити разом»

Очікувані результати впровадження програми конкретизуються через прояви сформованості життєвих навичок ефективної взаємодії дитини з іншими людьми.

Дитина:

- намагається стримувати негативні емоції;
- розуміє, що вони негативно впливають і на її здоров'я, і на здоров'я оточуючих;
- в іграх, у стосунках із дітьми проявляє дружнє взаєморозуміння;
- розуміє: якщо добре поводитися, це не лише приносить позитивні емоції, а й впливає на гарний настрій оточуючих;
- вміє застосувати набуті знання на практиці, діяти самостійно, свідомо, мотивувати свої вчинки;
- проявляє любов і повагу до батьків, близьких людей, оточуючих;

- уміє поводитися з людьми відповідно до їхнього віку, фізичного стану та настрою;
- володіє навичками спілкування з дорослими та дітьми, проявляючи ввічливість;
- проявляє стриманість у висловлюванні негативних суджень, підтримує дружні та товариські стосунки з дітьми, допомагає молодшим дітям;
- уміє поступливо, ввічливо ставитися до дітей протилежної статі;
- усвідомлює відмінність між добром і злом, може пояснити свої вчинки, схвалити або засудити їх;
- може визнати свою провину, поступитися власними інтересами заради загального благополуччя;
- уникає конфліктів, уміє порозумітися, не нав'язує власної думки;
- допомагає батькам та іншим членам родини;
- уміє з повагою ставитися до рідних, знайомих, літніх і незнайомих людей;
- здатна до самоконтролю та саморегуляції;
- зважає на думку інших.

Список рекомендованої літератури

1. Богуш А.М. Шлях до милосердя і любові / Алла Михайлівна Богуш // Дошкільне виховання. — 2001. — № 2. — С. 3.
2. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник / [М.Й. Боришевський, Л.І. Пилипенко, О.І. Пенькова та ін.]; за заг. ред. М.Й. Боришевського. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 104 с.
3. Дитина у сучасному соціопросторі : навчальний посібник / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасьова [та ін.]; за ред. Т.О. Піроженко. — К. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. — 272 с.
4. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / Богуш А.М., Гавриш Н.В. та ін. — Луганськ: Альма-матер, 2006. — 368 с.
5. Еколого-психологічне забезпечення якості життя : науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Ю.М. Швалба. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. — 98 с.
6. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства : колективна монографія / за наук. ред. Ю.М. Швалба. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013 с. — 208 с.
7. Ладивір С. Радість розвитку. Взаємодія дорослого з дитиною / Світлана Ладивір. — К.: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. — 128 с.
8. Мольман Ж. Здоровое развитие / Жак Мольман / Пер. с немецкого. — К.: НАИРИ, 2014. — 160 с.
9. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці : монографія / Роман Володимирович Павелків. — Рівне: Волинські обереги, 2004. — 248 с.
10. Піроженко Т.О. Виховуємо дитину — зростаємо як батьки : навчально-методичний посібник / Т.О. Піроженко, О.Ю. Хартман. — Тернопіль: Мандрівець, 2014. — 168 с.
11. Сіданіч І.Л. Культура взаємин батьків і дітей // Відкритий урок. Дошкільна освіта. — 2005. — № 5/6. — С. 147–166.

12. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника : монографія / [Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, О.О. Вовчик-Блакитна та ін.]; за ред. Т.О. Піроженко. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. — 236 с.
13. Сучасні діти — відображення цінностей дорослого світу : методичні рекомендації / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, К.В. Карасьова та ін.; за ред. Т.О. Піроженко. — К. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. — 120 с.
14. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення : навчально-методичний посібник / Авт. кол-в: Кононко О.Л., Луценко В.О., Нечай С.П., Плохій З.П., Сидельникова О.Д., Старченко В.А., Терещенко О.П., Шелестова Л.В., Якименко Л.Ю. — К.: Імекс-ЛТД, 2013. — 260 с.
15. Ціннісні орієнтації дитини у дорослому світі : навч.-метод. посібник / Т.О. Піроженко, Л.І. Соловійова та ін. — К.: Видавничий дім «Слово», 2016. — 248 с.

Додаткова інформація:

<http://helte.org.ua/ua/Novuyuproekt/Potochni1/project/>

<http://wordshelp.com.ua>

<http://childdevelop.com.ua/articles/upbring/1056/>

*Піроженко Тамара Олександрівна
Хартман Олена Юріївна*

**Парціальна програма
з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії
дітей від 4 до 6–7 років
«Вчимося жити разом»**

Упорядники та відповідальні за випуск
Слободян Т. С., Пономаренко В. С.
Редагування Г. Кравченко
Обкладинка Т. Марченко
Комп'ютерна верстка А. Монін
Коректор І. Шатунова

Формат 60*84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Myriad Pro. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 3,36. Обл.-вид. арк. 3,3.
Тираж 1000 пр.

Видавництво «Алатон», 03164, Київ, вул. Олевська, 7.
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру видавців
№ 4110 від 13.07.2011.

Надруковано в ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ»
03067, м. Київ, вул. Машинобудівна, буд. 50-А, оф. 113.
Тел/факс: (044) 593 84 27, e-mail: okompani@ukr.net
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
ДК № 4730 від 03.06.2014 р.